

Bijlage 2: De Kroniek van Molius ¹

De teksten van Molius over de stad en zijn gebouwen vanaf het ontstaan van de stad tot 1550 zijn in deze bijlage weergegeven. De cursief aangegeven gedeelten zijn voor deze studie van belang. Tevens zijn jaartallen toegevoegd om inzicht te krijgen in de chronologie. Op deze wijze was het mogelijk de Kroniek beter te duiden.

Voor 1185

Stichting en ontstaan van 's-Hertogenbosch

Bladzijde 73 en 75:

De plaats waar nu de stad ligt, die 's-Hertogenbosch wordt genoemd, was, zoals wij van onze voorouders vernomen hebben en de geschriften uit het verleden getuigen, eertijds geheel bedekt met bossen en struikgewas. Het was in de eerste plaats ooit een jachtbos van hertog Godfried III van Brabant en van zijn voorgangers als Hertog van Brabant, en tenslotte van hertog Hendrik I van Brabant. Deze hertog Hendrik leefde ongeveer ten tijde van keizer Frederik I, die Barbarossa genoemd werd en van Zwabische afkomst was, en ten tijde van paus Alexander III.

Een globale omschrijving van dit genoemde bos luidt dan ook: een heel aangename plaats van grote bekoorlijkheid, overvol van in de bossen levende dieren, zoals herten, hinden, wolven, beren, hazen en soortgelijke andere dieren; ook rijk aan weiden, riviertjes en vennen en eveneens aan struikgewas, groene planten en kreupelhout.

Deze hertog Hendrik had als eerste in dit bos een hut of verblijfplaats laten bouwen om er, wanneer hij daar wilde gaan jagen of wandelen, wat gerieflijker te kunnen vertoeven of overnachten, en er te kunnen schuilen tegen de regen, de kou of de hitte. Daarnaast zouden zijn honden of paarden er kunnen uitrusten van de jacht. Vandaar dan ook dat, blijkbaar naar deze hut op die plek gebouwd, het huis dat men nu in de buurt van de Markt kan zien, voorzien van het teken van de jachthond, nog steeds zo heet.

Onenigheid tussen de jagers van de hertog en die van de graaf van Megen

De jagers van de hertog hadden deze hut omgeven met een wal en een soort gracht om geen geweld te hoeven duchten van vijanden of van hun rivalen van elders. Want zij hadden zich ooit de haat op de hals gehaald van de jagers van de graaf van Megen vanwege een jachtpartij in de buurt van diens gebied.

Gerieflijke en geschikte ligging van de plaats: de Dieze

Bladzijde 75 en 77:

Maar omdat deze plek zo opvallend was door haar zo gevarieerde aantrekkelijkheden, deels vanwege de nabije en gunstig bereikbare ligging voor velen in de omtrek, die er zich van alle kanten naar toe haastten, deels ook vanwege de gemakken en de voordelen die de plek bood, werd ze van dag tot dag drukker bezocht en bekender. Immers aan de rand van het gebied naar de Maas toe lag een rivierbedding, die een brede rivier en verzamelstroom, nu de Dieze genoemd, in zich samenbracht.....

Zo maakten zij deze plaats meer en meer bekend en verbreidde zich door de grote toeloop van handelaren haar faam als publieke marktplaats, in het bijzondere mate ook bij de overige mensen van buiten.

Voorspel op de huizenbouw in 's-Hertogenbosch

Bladzijde 77 en 79:

Maar er waren nog geen herbergen of rustplaatsen gebouwd, waar de vreemdelingen bij aankomst behoorlijk opgenomen konden worden (iets wat heel vervelend bleek). Enkele mensen die in de buurt woonden en die de last en het ongemak zagen voor de mensen die zich in zo groten getale naar deze plaats haastte, omdat die tegen het donker, als zij niet inde open lucht wilde verblijven, vrij ver van hun koopwaar die ze meegebracht hadden, moesten uitwijken naar dorpen in de buurt en die tevens voorzagen dat dit hun geen windeieren zou leggen, namen zij het plan op hier te gaan bouwen. Ze trokken enkele gebouwtjes en een soort herberg op dicht bij de oever van de oude Dieze, waar in die tijd een aftakking gevormd werd via de brug van de Orthenaren. Zo konden zij deze vreemdelingen en gasten beter opnemen en uit de opbrengsten daarvan hun kost verdienen..... Zo kwam het dat de plaats daarna nog bekender werd en steeds drukker bezocht werd. De onderneming van deze nieuwe bewoner-herbergier was een succes en dit was ook andere niet ontgaan. En zoals we zien hoe dat van nature gaat, namelijk dat de menselijke ondernemingszin, door vermetele aandrang gedreven, van nature vindingrijk is, vol vernuft, op eigen voordeel bedacht en een imitator van succesvolle, voorspoedige

¹ Uit *Kroniek van Molius, een zestiende eeuwse Bossche priester over de geschiedenis van de stad*, J. Hoekx, G. Hopstaken, A. van Lith-Drooglever Fortuijn en J. Sanders. 2003, 's-Hertogenbosch, Adriaan Heinen uitgevers, Overgenomen met toestemming.

ondernemingen van anderen en bovenal begerig naar gewin, gebeurde het dat in korte tijd verscheidene anderen in de buurt van deze plekverblijven optrokken en dat vervolgens de een na de ander zich haastte een eigen huis en een openbare herberg te bouwen. En zo zag men de huizen zich aaneenrijgen en de groep bewoners van dag tot dag talrijker worden. Zo werden de eerste fundamenten onder een gunstig gesternte gelegd en betekende dit het voorspel op de stad 's-Hertogenbosch.

De Heusdenaren worden jaloers op de stichters van de nieuwe stad en de bewoners worden door de Heusdenaren verjaagd

Bladzijde 79 en 81:

En daarom dan ook, toen de gelegenheid en het goede moment voor hen gekomen waren, trokken zij heimelijk gewapend tegen hen uit, overvielen hen, dreven allen uiteen en weg van de plaats, verwoestten hun bouwsels en maakten hun nieuwe huizen met de grond gelijk om te voorkomen dat deze zo voorspoedige onderneming verder zou uitgroeien of tot grotere hoogte zou stijgen, iets wat waarschijnlijk en het einde van hun stad en de ondergang van haar poorters zou betekenen.

Maar het was vergeefse moeite zich te verzetten tegen het fortuin, dat meer dan goed gezind was: want ook al hadden de nieuwe bewoners deze nederlaag geleden tegen hun rivalen uit Heusden, toch dachten zij er niet over van hun onderneming af te zien. Want niet lang daarna keerden zij terug naar de vorige plaats, zetten opnieuw barakken en tenten op op de oude plekken in het veld en bouwden nieuwe huizen. Maar voornoemde poorters van Heusden legden intussen de haat en de nijd die ze in hun hart hadden opgevat, niet af, vielen voor de tweede maal en nu veel verbitterder de arme nieuwe bewoners aan en stonden hun niet toe daar nog langer te bouwen.....

Klacht bij de hertog van Brabant over het gewelddadig optreden van de Heusdenaren en beraadslaging tussen de Brabanders

Bladzijde 81 en 83:

Dientengevolge brachten de nieuwe bewoners in een smeekbede hun klachten en de hele reeks van onrechtvaardige daden over aan hertog Hendrik van Brabant zelf, die bij hen bekend stond als een goedertieren helper van bedroefde en wanhopige mensen. Bovendien smeekten zij de bestuurders van de Brabantse steden, van wie zij vast verwachtten dat ook dezen achter hun zouden staan in deze kwestie van het schandelijk geweld hun door de Heusdenaren aangedaan, om hen te hulp te komen, en ze gaven daarbij een volledig verslag van alle gevallen van onrecht. Ook vroegen zij dringend om hulp om zich tenminste weer op hun vroegere plaats te kunnen vestigen en hun verwoeste huizen weer te kunnen herstellen....

En ook de vrome hertog Hendrik, die met hen en de gezamenlijke bestuurders en optimaten van Brabant hierover vergaderde, verklaarde het als zijn wil, dat dit onrecht en deze brutaliteit ten opzichte van de nieuwe bewoners volledig beteugeld en ook gewroken moesten worden. Daarom ook droeg hij aan zijn magistraten en stadsbestuurders op naar eigen inzicht de zaken in het gewest een stad te stichten, maar vanwege een oorlog of om andere belangrijke zaken verhinderd, droeg hij hun dit alles ter uitvoering op.

1185

De drie steden van Brabant bekommeren zich om hun vierde zuster en laten drie poorten bouwen

Bladzijde 83 en 85:

In het jaar des Heren 1185 dan, toen Frederik I keizer was en Alexander III paus van Rome, in welke tijd veel steden, zowel in Allemanië als in Neder-Duitsland, deels nieuw, deels uit bestaande nederzettingen gebouwd werden, gingen zij met steun en op aansporing van hertog Hendrik op voornoemde plaats, dicht bij het bos toen, aan het werk, *bouwden in een bijna cirkelvormige omtrek drie sterke poorten of liever bolwerken ten behoeve van de nieuwe bewoners en voltooiden deze in een heel korte tijd door hun enorme inzet.* Zo konden zij zich gemakkelijk kunnen verdedigen tegen een gewelddadige aanval van hun rivalen en konden dezen in de toekomst hun nieuwe huizen en weer op te bouwen woonsteden niet meer verwoesten en henzelf ook niet meer van die plaats verdrijven of proberen dit te doen. *Maar vooral ook was het zaak dat de steden van Brabant door deze bolwerken de Geldersen binnen hun eigen grenzen hielden en hun drieste pogingen, invallen en plunderingen, waardoor zij vaak overal het land teisterden, beteugelden en tegengingen...*

Na 1185

Bladzijde 85:

Zo bouwde elke stad op eigen kosten haar poort en zo gaven zij vorm aan de toekomstige stad. De Leuvenaren bouwde de Gevangenpoort aan het begin van de Hinthamerstraat, de Brusselaars de poort die in de Orthenstraat is, de Kruispoort, en de Antwerpenaren de zogeheten Poort van de Heilige Maria, die toen in de buurt van Het Wild Varken lag, die later bij de uitbreiding van de stad afgebroken en opgeruimd is. En zij maakten deze poorten in een zo prachtige stijl en uit een zo rijke beurs, dat door sommigen van hun medepoorters gevraagd werd of ze in plaats van cement goud of zilver gebruik hadden.

Er worden nieuwe huizen gebouwd in de nieuwe stad 's-Hertogenbosch

Bladzijde 85 en 87:

Toen zo in het begin van de nieuwe stad 's-Hertogenbosch gemaakt was, toen zo voorspoedig het fundament gelegd was en deze versterkingen waren aangebracht, vatten de nieuwe bewoners weer moed, dachten niet langer aan hun vroeger ellende, hervonden hun daadkracht die ze tevoren door de schaamteloze valsheid van de Heusdenaren verloren hadden, bouwden nieuwe woonplaatsen en trokken in alle rust huizenrijen op, zodat ze dan ook dagelijks in aantal toenamen en daaruit meer aanspraak schenen te maken en het verdienden met recht poorters te heten. *Toen zij de gunst van de vorst en van de voornoemde poorters en magistraten van Brabant verworven hadden, toen hun ijver en plichtsbetrachting bij hen steeds meer bewondering oogstten, zag men het dan ook gebeuren dat kort daarna ook hun plaats, al helemaal vol en voor de poorters tot een geheel geworden door de poorten en rondom beschermd, omgeven werd eerst door een brede ruime gracht en wal en dan na verloop van tijd door een stenen muur.....*

Met de dag gaven zij een niet onder woorden te brengen groei aan hun onderneming, omdat men dagelijks hun aantal zag groeien door nieuwe mensen van elders, men hen rijke winsten zag maken en men de stad verfraaid zag worden door verscheidene openbare gebouwen en particuliere gebouwen. *Hieronder nam toen de eerste plaats in het slot van de hertog, door hem met bijzondere zorg nieuw op de Markt gebouwd, dat men nu recht tegenover de vleeshal ziet en dat te kennen is aan het teken van de zwaan, en waar de vorst graag verbleef. Het tweede gebouw van de hertog, het hof van de raad genoemd (Het Hof van Brabant, S.v.Y. III 269-270, (zie bijlage 2.4.3)) werd gebouwd als een kasteel en hij was soms gewoon daar wat moeilijker zaken te behandelen.* En tot op de dag van vandaag kan men nog steeds oude resten van dit kasteel zien in de huidige straat van het Groot Gasthuis en onder dezelfde naam, namelijk "Hof van de hertog van Brabant", hoewel nu in een door ouderdom vervallen staat. Daarnaast zijn er door deze hertog in die tijd meer aparte gebouwen opgetrokken, maar deze zijn later in de loop voor een ander gebruik bestemd. *Ook zijn er ongeveer tegelijkertijd in de buurt van de Markt enkele andere prachtige gebouwen opgetrokken door hovelingen en voorname mannen van dezelfde hertog, eveneens kostbaar en duur, van een bijna koninklijke weelde en pracht. Hiertoe behoort het prachtige huis, dat nu "Rodenburg" of "Arx Rubea" genoemd wordt (en waar nu de zes mannen zitting houden voor de schatkist en de stadsrekeningen), en eveneens het andere slot dat ernaast ligt en dat nog steeds de naam "De Moriaan" draagt. Dit waren ooit schitterende huizen.*

Eveneens werd uit de schatkist der poorters een raadhuis, bestemd voor beraadslagingen, opgetrokken. Daarnaast zijn er in de loop van de tijd, met de groei van de stad, verscheidene andere woonhuizen en gebouwen rondom de Markt gebouwd, die zowel voor algemeen gebruik en nut van de poorters als tot sieraad en verfraaiing van de Markt schenen te dienen.

De Bosschenaren Jacob Coppetyn en Hendrik Beckerlyn bestrijden elkaar

Bladzijde 87:

Intussen werden direct bij de aanvang van de stad de twee vermeldenswaardige gebouwen opgetrokken, de Rodenburg en het andere dat de naam De Moriaan draagt en nog bewaart van vroeger. Ze zijn gebouwd door twee machtige en aan het hof van de vorst voorname mannen, van wie de een Jacob Coppetyn en de ander Hendrik Beckerlyn heette. Ze waren van een bijna koninklijke pracht en praal, opvallend van sterkte en omvang, zoals zonder twijfel de nog steeds bestaande gebouwen zullen kunnen getuigen, en ze waren opgetrokken uit enorme stenen van leem. *Er lag zelfs een brug tussen, omdat ze bijna aan elkaar grensden, wat maakte dat er van weerszijden een vrije toegang naar elkaar was en men zijn toevlucht kon nemen bij elkaar....*

Nieuwe decreten van de nieuwe stad 's-Hertogenbosch

Bladzijde 89:

Verder zijn er magistraten en stadsbestuurders gekozen, wetten gemaakt en rechters en functionarissen aangesteld om de volksbesluiten beter te doen naleven. Daarnaast werden er werkmeesters aangewezen om wegen aan te leggen, straten te plaveien, waterstromen af te takken, wallen op te werpen en ander werk van dit soort op zich te nemen en te bevorderen.

1203

's-Hertogenbosch door graaf Dirk van Holland ingenomen

Bladzijde 107:

In het jaar des Heren 1218 (b), in de begintijd van zijn stichting, is 's-Hertogenbosch door graaf Dirk van Holland met een sterke krijgsbende belegerd. Tenslotte is deze graaf op 7 september met geweld de stad binnengedrongen, heeft de broer van de hertog van Brabant, de heer van Perwijs en Hendrik van Cuijk samen met veel soldaten gevangen genomen en besloot toen met buit van allerlei soort huisraad naar Holland terug te keren. Maar hertog Hendrik van Brabant nam de graaf in de buurt van Heusden gevangen, bevrijdde zijn broer en gaf allen geroofde buit aan de Bosschenaren terug.

Noot:

(b); Volgens de kroniek van Egmond 1202 (Opperman 194-195). Deze tekst in de kroniek zal aan Cuperinus toegeschreven moeten worden. Immers, op pag. 145 spreekt Molius terecht over 1203 in verband met de gevolgen van deze gebeurtenis.

Daarentegen heeft alleen handschrift T een eigen lezing, die overigens ook 1218 noemt (zie pag. 145 noot 10). Zie voor het vredetraktaat, opgemaakt eind 1202 of begin 1203, tussen graaf Otto I van Gelre en de hertog van Brabant Camps 1979 nr.97. De graaf beloofde daarin samen met de graaf van Holland 2500 mark te betalen als boete voor van Tiel en Orthen. De Kroniek van Egmond noemt 2000 mark.

1203

Wraakneming (8) door de hertog van Brabant op de graaf van Holland wegens het onrecht en de schade aan de Bosschenaren toegebracht (c).

Bladzijde 145 en 147:

In het jaar des Heren 1203 is er grote onenigheid ontstaan tussen hertog Hendrik I van Brabant en graaf Dirk van Holland om het gebied tussen Maas en Schelde. Deze onenigheid is door een beraad van wijze (9) mannen van beide partijen bijgelegd en wel als volgt: de graaf zou naar Leuven komen en aan genoemde hertog Hendrik de stad Dordrecht, Dussen en heel het land van Strijen en Waalwijk en nog veel andere gebieden overdragen. De graaf kreeg dan heel dit land in leen van de hertog en werd diens vazal. Maar de graaf hield zich niet aan deze overeenkomst (10). Later, na veel schade toegebracht te hebben aan 's-Hertogenbosch, is hij door hertog Hendrik in Oudheusden gevangen genomen. Daarna door de hertog uit gevangenschap ontslagen, heeft hij 2000 mark betaald voor de schade aan de stad 's-Hertogenbosch toegebracht. *Hiermee heeft de hertog 's-Hertogenbosch laten herstellen en zijn andere steden, Leuven, Brussel en Antwerpen hebben daar poorten laten bouwen.*

Bladzijde 145 en 147:

Noten:

(8); T: 's-Hertogenbosch door een onverwachte expeditie door de graaf van Holland veroverd en wraakneming.

(9); T: +en bekende

(10); T: +Want in het jaar des Heren 1218 toen hij en graaf Otto van Gelre Utrecht belegerden, werd tijdens de belegering de graaf van Gelre naar een vergadering aan het keizerlijke hof ontboden. Op zijn reis door Brabant werd hij door Hertog Hendrik gevangen genomen, naar Brussel gevoerd en opgesloten. Graaf Dirk van Holland hief het beleg op, verzamelde zo snel hij kon een legermacht, viel 's-Hertogenbosch aan, nam de broer van hertog Hendrik, de heer van Perwijs, samen met andere hoge heren gevangen en voerde hen geboeid naar Heusden. Dit kwam hertog Hendrik ter ore (met in de marge gevecht tussen de hertog van Brabant en de graaf van Holland in Oudheusden), hij hielp de hulp in van de bisschoppen van Keulen en van Luik en die van de hertog van Limburg en zette de graaf van Holland achterna.

Tussen beiden werd een tijdlang strijd geleverd in het dorp Oudheusden, maar omdat het lot ten gunste van de Brabanders keerde, werd de graaf van Holland, nadat zijn medeplichtigen gedood waren, door de hertog gevangen genomen.

Daarna uit gevangenschap ontslagen, betaalde hij 2000 mark voor de schade aan 's-Hertogenbosch toegebracht, waarmee de hertog zijn 's-Hertogenbosch liet herstellen, *door onder andere op de plek waar de graaf van Holland 's-Hertogenbosch was binnengedrongen een heel kostbare poort te laten bouwen*² (met in de marge bouw van de Vughterpoort), die hij ter toekomstige herinnering aan die gebeurtenis in de volkstaal Die Picke Poorte deed noemen (met in de marge waarom de Vughterpoort Picke Poort heet), die nu met een andere naam Vughterpoort heet. Want de Hollanders worden vanwege hun vreselijke vraatzucht satyrisch Pickarts genoemd. Want een algemeen gezegde luidt: hoe trager de Hollanders worden op hun hoogbejaarde dag, des te meer moeite besteden zij aan hun heerlijke spijzen.

Daarom vergissen zij zich, die menen dat deze imposante poort door de Picardiërs, die van Gallische afkomst zouden zijn, gebouwd is vanwege een grote nederlaag die zij op die plek geleden zouden hebben. Want 's-Hertogenbosch is nooit door de Picardiërs of door enig ander volk belegerd.

(c); Zie pag. 107 noot b.

De Bosschenaren genieten immuniteit en zijn vrij van tolheffing in heel het gewest Gelre.

Bladzijde 147:

Er bestond een grote vijandschap tussen de hertog van Brabant en graaf Otto van Gelre, die in die tijd graaf Dirk van Holland hielp tegen deze hertog. Ten slotte, toen Otto zelf door de hertog gevangen genomen en opgesloten was, bewerkte de Rooms koning (11) de vrede samen met de apostolische legaat en de bisschop van Keulen, en dit in Maastricht en op de volgende wijze: (12) in de eerste plaats zag graaf Otto af van elk recht dat hij beweerde op Megen te hebben, en eveneens van zijn vermeend recht op de Eninge van de hele Kempen. Ook zouden de poorters van 's-Hertogenbosch in heel het land van de graaf van Gelre, en niet allen zij, maar ook alle kooplieden uit het gebied van de hertog van Brabant, binnen het rechtsgebied van het graafschap Gelre vrij zijn van elke tolheffing, in die zin echter dat de kooplieden van de hertog van Brabant geen goederen van kooplui uit een ander land zouden vervoeren.

(11); T: Graaf Otto van Gelre werd nog in Brussel gevangen gehouden, voor wiens vrijlating de Rooms keizer Otto

(12); T: hij deed veel moeite bij hertog Hendrik van Brabant. Uiteindelijk is in Maastricht de vrede bekrachtigd tussen de hertog en de graaf van Gelre op de volgende wijze.

1222

's-Hertogenbosch is eens aan de aartsbisschop van Keulen in leen gegeven

Bladzijde 143 en 145:

In het jaar des Heren 1222 schonk hertog Hendrik van Brabant aan de kerk van Keulen enige van zijn hieronder genoemde vrije bezittingen, die aartsbisschop Engelbert van deze kerk aan de dezelfde hertog in leen gaf. In de eerste plaats het vrije erfgoed van de stad 's-Hertogenbosch en van Orten met alles wat ertoe behoorde, behalve zijn hof bij de Gevangenpoort en het terrein van de (toekomstige) kerk van Sint-Jan evangelist.

Zo ook het vrij erfgoed van Tilburg met zijn aangehoorigheden, behalve de vesting, die van de bisschop van Utrecht in leen wordt gehouden. Aldus Regino, abt van Prüm, in zijn kroniek van Brabant. Later, in het jaar des Heren 1278 (b) brak er een felle oorlog uit tussen de hertog Jan I van Brabant en de aartsbisschop van Keulen. Hierin werd genoemde aartsbisschop gevangen genomen en heel zijn adel met hem, en sneuvelden veel vorsten en heren, die de aartsbisschop hielpen. Toen gaf de aartsbisschop in ruil voor zijn vrijlating de leenakte terug en zag ten gunste van de hertog van Brabant af van elk leenrecht dat hij of zijn opvolgers in de toekomst konden doen gelden op genoemde stad 's-Hertogenbosch, Orten, Tilburg en de andere vrije goederen. Zo werd hij vrijgelaten.

(b) Ook de "Alderecellente Kroniek" noemt het jaar 1278. Deze oorlog vond echter plaats in 1288

² De in de marge aangeduide Picke poort bevreedt. De situering van de poort heeft veel later plaatsgevonden in een deel van de stad, dat pas aan het eind van de dertiende eeuw tot ontwikkeling zou komen als deel van de stad. Waarschijnlijk wordt hier de Gevangenpoort aan het begin van de Hinthamerstraat bedoeld.

1250?

Voorbereidingen tot uitbreiding van 's-Hertogenbosch

Bladzijde 95:

Na verloop van enige tijd zag men de stad groeien ten gevolge van nieuwe successen en nieuwe aanwas.... Dat was ook de reden dat de poorters, toen de zaken zo goed gingen, sindsdien altijd in de verleiding geweest zijn hun gebied uit te breiden. En terwijl zij zich ijverig bleven inzetten voor een verdere groei van hun zaken, begonnen zij na korte tijd een nieuwe vorm van uitbreiding over een groter gebied uit te meten en de omtrek ervan langs zekere grenzen vast te stellen.

(Over de nieuwe omtrek van 's-Hertogenbosch zal in het gevolg van het verhaal gesproken worden). En ten slotte namen zij in het jaar 1250 vol goede moed het werk zelf ter hand.

's-Hertogenbosch breidt zich uit over een nieuw oppervlak, anno 1250

Bladzijde 97:

Zo trokken de poorters, geholpen door geld uit de stadskas en met hulp en bijstand van hertog Hendrik III van Brabant (Z: welwillend met in de marge welke Hendrik?), na *een plan ter verfraaiing en uitbreiding van de stad te hebben opgesteld, opnieuw in een heel grote omtrek nieuwe torens op en bouwden zij rondom bolwerken.*

Maar omdat de omgeving van de plaats nog ruw en ongeordend was, deels een onbegaanbare, moerassige vlakte, deels bosgebied met kreupelhout en struikgewas, egaliseerden zij hierom de oneffenheden en steile plekken, vulden zij de kuilen met puin en hoogden zij aflopend terrein en lager gelegen plekken op met pluggen: kortom, al wat niet gelijk was, maakten zij langzamerhand gelijk. En toen dit ten slotte met grote ijver en geweldige inspanning geklaard was, *gaven zij de omschreven plaats de beoogde vorm, deelden meteen opnieuw wijken in, legden de straten aan en bouwden rondom de stadspoorten.* Dit alles omringden zij al gauw met wallen, dijken en zo sterk mogelijke verdedigingswerken en ten slotte ook in de loop van de tijd met muren, die zij rondom versterkten door brede grachten. Bovendien takten zij de rivier, die de Aa genoemd wordt, af en leidden deze door verschillende beddingen door de stad.

Verbazende toestroom van nieuwe bewoners naar de nieuwe stad

Bladzijde 91:

Vanwege deze gunstige gelegenheid en deze zo grote goedgunstigheid van de vorst van Brabant, die zich tot iedereen uitstreckte, zag men het gebeuren dat er van overal ter wereld en uit alle volkeren zo'n grote toestroom van vreemdelingen naar deze stad ontstond om er zich blijvend te vestigen als was het het meest veilige toevluchtsoord, en wel mannen en vrouwen van verschillende afkomst en stand, dat men het hele stadsoppervlak gemakkelijk door hen gevuld zag worden.

De kerk van Orthen buiten 's-Hertogenbosch

Bladzijde 93:

Maar omdat er nog geen kerken, kapellen of parochiekerkjes in die tijd in 's-Hertogenbosch gebouwd waren, gebruikte men hiervoor enige huizen die als bidplaats waren ingericht. Om die reden ook gebruikte zij enige tijd de kerk van Orthen, die toen in de buurt van de Oude Dieze stond, als parochiekerk.

De orde van de minderbroeders als eerste in de stad

Bladzijde 93 en 95:

Zij begonnen zich daar te nestelen en bouwden oorspronkelijk dicht bij de Markt een gemeenschappelijke leefruimte. Toen zij later dieper in de gunst en genegenheid van de vorst doordrongen en meer leefruimte behoeften, werden zij door diezelfde vorst begiftigd met een stuk grond voor een klooster in de buurt van de plaats waar zij nu wonen. Deze plaats lag in die tijd achter zijn paleis, dat nog te kennen is aan het teken van de zwaan en was in gebruik als tuin en boomgaard van deze vorst. In de loop van de tijd vormden zij enkele huizen om tot een geheel van kloostercellen en bouwden ook een kerk om er het goddelijk officie te verrichten. Men zegt dat de poorters deze toen enige tijd als parochiekerk gehad hebben.

Grote toestroom van een groot aantal religieuzen

Bladzijde 97:

Maar ook deze nieuw uitgebreide stad bleef niet zo lang verstoken van nieuwe bewoners. Integendeel: men zag haar volstromen met nieuwkomers en immigranten, die er met hele groepen naar toe verhuisden. Daarom ook haastte iedereen zich om naar de maat van zijn vermogen nieuwe huizen en verblijven te vervaardigen en op te trekken, zodat in heel kort tijdsbestek de stad een ongelooflijke bevolkingsaanwas meemaakte en niet alleen vol raakte door het grote aantal poorters, maar ook door gemeenschappen van religieuze mannen en vrouwen.

Bouw van het Heilige-Geesthuis en van het Groot Gasthuis

Bladzijde 99:

Ten slotte ziet men ook in een heel korte tijd verscheidene prachtige gebouwen verrijzen, die dienen tot het algemeen nut en belang van de stad en die voor de instandhouding van het hele stadsbestel noodzakelijk zijn. Hieronder neemt zeker wat rijkdom betreft het Armenhuis de eerste plaats in, het huis, dat gesierd met de naam van de Heilige Geest, bestemd was om armen en behoeftigen voedsel te verstrekken.....

Bovendien neemt ook onder andere soortgelijke gebouwen het Groot-Armengasthuis, dat nu in de Hinthamerstraat staat, een bijzondere plaats in als zeer geschikt voor de stad en als een uniek asiel en permanent hulp- en toevluchtsoord voor de armen. Ooit stond dit schuin achter de kerk van de Heilige Anna: de bouw hiervan begon in het jaar 1278. (T: +In het jaar des Heren 1251 is men begonnen met de stichting van het klooster van de predikbroeders in 's-Hertogenbosch)

Noot:

(g). Het Groot Gasthuis wordt al vermeld in het testament van Willem van Gent van 1274. Het stond toen aan de oostelijke zijde van de Gasselstraat, ongeveer ter plaatse van de huidige Hervormde Kerk).

Aanvang van de bouw van de kerk van Sint-Jan Evangelist

Bladzijde 99:

Daarna begon men niet lang daarna, en wel in het jaar des Heren 1280, na een voorspoedig aanleggen van de fundering in de grond, de schitterende, majestueuze kerk op te trekken, gewijd aan de heilige Maagd en haar aller zuiverste hoeder en adoptiefzoon, Johannes evangelist, en deze daarna geleidelijk met altaren te tooien.

Het terrein dat ze beslaat, placht men in die tijd "Op het Hinthamerzand" te noemen, want de schepenakten geven duidelijk aan dat deze buurt eertijds voor de uitbreiding van de stad zich uitstreekte van het dorp Hintham tot aan de Gevangenpoort en niet tot de stad hoorde. En geen wonder, want het is bekend dat die plek vroeger bebost was, en ook bedekt was met struikgewas en velden.

1419-1463

's-Hertogenbosch is twee keer in vlammen opgegaan

Bladzijde 107:

Maar de grootste van alle rampen die deze stad ooit doorstaan heeft, was de brand en de schade die ze leed door het wrede vuur, dat alles zo plotseling verteert. Want tot tweemaal toe is de stad bijna helemaal door de verderfelijke vlammen van een brandend huis verwoest. De eerste en de grootste brand die ze te verduren kreeg, was de brand die begin mei van het jaar des Heren 1419 in de Hinthamerstraat uitbrak in De Valk, waarbij men zelfs de Sint-Janskerk in vlammen zag opgaan. Deze is later op ongeveer dezelfde plaats veel majestueuzer dan voorheen en met groot animo nog rijker weer opgebouwd... De tweede brand woedde in het jaar des Heren 1463, op de dertiende juni, toen men de wijdingsdag van Heusden vierde. Deze brak uit in de Verwerstraat in De Ketel en daarbij ging het raadhuis op de Markt met bijna alle archivalia verloren (er brandden meer dan 4000 huizen af).

1447

Doorsteek van de Dieze en aftakking van de Maas

Bladzijde 119:

In het jaar 1447 na de geboorte uit de Maagd begonnen de poorters van 's-Hertogenbosch, steeds bedacht op de vooruitgang, uitbreiding en vernieuwing van de stad en op zoek naar een kortere weg, de nieuwe (11) doorbraak te graven, die nu tussen de torens door, die (12) hun naam aan de boom ontlenden, naar het dorp Engelen loopt en verder rechtdoor de Maas instroomt en dit onder een gelukkig gesternte. Want tevoren stroomde de Dieze,

die nu in vertakkingen door de hele stad 's-Hertogenbosch loopt en veel wijken overal van Water voorziet, deze Dieze stroomde in die tijd in een lange kronkel en in een boog, zoals wij

eerder aanstipten, vanaf de Vughterpoort (13) langs het Deuterense veld en vervolgens onder de brug van de Orthensedijk door en kwam ten slotte in de Maas uit.

Noten:

(11) Z: +haven ofwel

(12) T: in de marge bouw van de boom, in de volkstaal den boom

(13) Z: Picke(poort)

1460

De Orthensedijk

Bladzijde 119:

In het jaar 1460 van de Verlossing is de nieuwe dijk opgeworpen die tussen 's-Hertogenbosch en het dorp Orthen ligt, daar waar voorheen het terrein onbegaanbaar was en moerassig. ...

Want rond de stad hebben zij nieuwe poorten en verscheidene bolwerken aangebracht, zoals men die rond 1513 kon zien op vele straateinden (21), het Hinthamereind en vervolgens het Vughtereind. Maar langzamerhand zijn ook de overige, nog nieuwe bolwerken opgetrokken, die de stad glans, kracht en aanzien gaven. Maar het zou te veel worden om ze alle een voor een op te sommen. Om er enkele van aan te stippen: hiertoe behoren de twee monumenten (22) of poorten op de uiterste grenzen van de stad: de poort van Sint-Jan evangelist, ooit de Koepoort genoemd, en de tweede: de poort van St. Anthonius van de Baseldonk met haar nieuwe opgeworpen wallen, waar voorheen slechts een doorgang of voetpad was, maar die sindsdien ook aan ruiters, wagens en karren doorgang biedt.

Na 1530

Bladzijde 121:

En eveneens; die andere boogvormige fortificatie en het ronde bolwerk op het Hinthamereind, aan de apostel Andreas toegewijd. Deze zijn ongeveer tegelijkertijd voltooid in het jaar 1531. Eveneens zijn in het jaar 1533 (23) en 1538 daarna rondom op de muren enige torens en versterkingen nieuw gebouwd om de vijand af te weren en van de muren te verdrijven, en langzamerhand ook andere uitstekende voorzieningen die men als versterking van de stad zag. Bovendien zijn de dubbele gracht, die buiten de muur van de Vughterpoort naar de Maaspoort loopt, en andere soortgelijke versterkingen, zoals waterwegen en waterdoorlaten, waarvan men zag dat ze bijdroegen tot de sterkte en de kracht van de stad, uitgevoerd en voltooid.

Noten:

(21) DE: in de marge nieuwe muren aan de stadsgrens

(22) DZ: vestingwerken

(23) Z: 1534

1550

Bladzijde 63:

's-Hertogenbosch, een stad in Neder-Duitsland, een van de vier voornaamste steden van Brabant, is een heel vermaarde stad, imposant en heel ruim, *driehoekig van vorm als een stoel met drie poten*, met een talrijke bevolking en rondom door zulke diepe, brede grachten ingesloten dat zij beveiligd is tegen plundering van buitenaf en een plotselinge aanval door vijanden: 's-winters, wanneer de Maas overstroomt, is ze aan alle kanten omringd door het wassende water.

In deze stad zijn de woonhuizen bijna allemaal aan elkaar gebouwd, opgetrokken overeenkomstig de welstand van de poorters en de ligging van de straten: de rijken en de meer bemiddelden bouwen trotse huizen, de minder bedeelden meer eenvoudige: maar beide groepen bedekken de daken van hun huizen met bakstenen pannen of met leien vanwege de sier of tegen het brandgevaar.